

جغرافیای سیاسی یا سیاست جغرافیایی

نقدی بر کتاب

«اطلاعات و ارتباطات؛ مفاهیم، نظریه‌ها و جغرافیای سیاسی»

جغرافیای سیاسی^۴ بیشتر به بررسی ابعاد فضای سیاست (یعنی فعالیت‌های رسمی حکومت) می‌پردازد. محیط فیزیکی یا اجتماعی بر این فعالیت‌ها تأثیر دارد و از سوی دیگر، فعالیت‌های دولت نیز چشم‌انداز جغرافیایی را تغییر می‌دهد. در واقع به مطالعه تأثیر و تأثر میان محیط و دولت می‌پردازد و بیشتر بر ارتباطات داخلی تأکید دارد.

در حالی که عبارت، ژئوپولیتیک یا سیاست جغرافیایی، به بررسی نقش عوامل جغرافیایی در چگونگی روابط میان دولت‌ها می‌پردازد. ژئوپولیتیک یکی از موضوع‌های مورد بحث در جغرافیای سیاسی است و نه معادل آن. در حالی که جغرافیای سیاسی به زمان حال توجه دارد و بیشتر جنبه جغرافیایی دارد و وضع موجود را تشریح می‌کند، توجه ژئوپولیتیک به آینده است و روی جنبه‌های سیاسی و نظامی عوامل جغرافیایی و اهمیت آنها در افزایش قدرت دولت تأکید دارد.

شاید با توجه به واژه مرکب ژئوپولیتیک بهتر باشد مفهوم سیاست جغرافیایی را برابر با آن در فارسی به کار ببریم. دانشنامه سیاسی تألیف داریوش آشوری (۱۳۷۸) ژئوپولیتیک را علم سیاست جغرافیایی می‌داند و آن را شاخه‌ای از مطالعات سیاسی می‌داند که از ترکیب جغرافیای سیاسی و علم سیاست به وجود آمده است. به نظر می‌رسد با توجه به حوزه کتابداری و تعریف و تأثیر اطلاعات و ارتباطات، تعریف دانشنامه سیاسی به حوزه فعالیت و مطالعات کتابداران نزدیک‌تر باشد.

■ آزاد، اسدالله. اطلاعات و ارتباطات: مفاهیم، نظریه‌ها و جغرافیای سیاسی. تهران: کتابدار. ۲۲۴ ص. شابک: ۹-۶۳-۷۹۴۳-۹۶۴-۹۷۸

مقدمه

با توجه به استفاده از عبارت «جغرافیای سیاسی» بر روی جلد و صفحه عنوان کتاب، قبل از بررسی و نقد کتاب «اطلاعات و ارتباطات: مفاهیم، نظریه‌ها و جغرافیای سیاسی»، با توجه به تفاوت موجود بین مفاهیم «جغرافیای سیاسی» و «ژئوپولیتیک»^۳ و استفاده از این دو مفهوم به صورت برابر در بیشتر منابع، ضروری است، توضیح مختصری در این زمینه ارائه شود.

- دکتر زاهد بیگدلی^۱
دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی
دانشگاه شهید چمران اهواز
- غلام حیدری^۲
دانشجوی دکتری علوم کتابداری و
اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز

ساختار اطلاعات تعیین کننده و عامل
بقاء و دوام ملتهاست و آگاهی
نسبت به این امر، فکر برقراری نظام
نوبین اطلاعاتی و ارتباطی را در سطح
جهان تقویت کرده است

ساختار کتاب

این کتاب شامل ده فصل است. فصل اول به مفهوم اطلاعات و ارتباطات و میان کنش بین آنها اختصاص یافته است. در فصل دوم سیر تحول نظریه‌های جغرافیای سیاسی و مکاتب جغرافیای سیاسی در کشورهای مختلف بررسی شده است. فصل سوم مطالعات ارتباطی را با دیدگاه جغرافیایی، مورد توجه قرار داده است. فصل چهارم درباره ماهیت و قلمرو جغرافیای سیاسی است. در فصل پنجم رابطه جهانی شدن و اطلاعات مطرح شده است. فصل ششم به بحث درباره جهان خواری یا امپریالیسم خبری می‌پردازد. در فصل هفتم جغرافیای فرار مغزها و تأثیر آن بر جریان اطلاعات بررسی شده است. فناوری اطلاعات و جهانی شدن اینترنت موضوع فصل هشتم است. از فصل نهم (که درباره علم سبیرنتیک است) روند بحث تا حدودی با بقیه فصل‌ها متفاوت است و بالاخره فصل دهم در اصل دو مقاله بوده که با عناوین «شماه‌ای از سبیرنتیک و نظریه اطلاعات و کاربرد آن در کتابداری و اطلاع‌رسانی» و «چشم‌اندازی بر ارتباطات و سبیرنتیک» قبلاً در مجله کتابداری و اطلاع‌رسانی آستان قدس رضوی منتشر شده بود و به صورت نامناسبی در این فصل با هم ترکیب شده‌اند؛ به طور کلی محورهای اصلی مورد بحث این کتاب شامل، رویکرد ژئوپولیتیک به اطلاعات و ارتباطات، جغرافیای سیاسی یا سیاست جغرافیایی، سیاست جغرافیایی اطلاعات و ارتباطات، نقش دولت‌ها در جریان اطلاعات

یکی از مفاهیم پایه و تاثیرگذار در عصر حاضر «اطلاعات و دانش» است که با مفاهیم گوناگون مانند جامعه اطلاعاتی، جامعه معرفتی، اقتصاد دانش‌مدار، جامعه دانایی‌محور در سطح عام و با موضوعات گوناگون دیگر علوم در سطح خاص ارتباط و پیوندی ناگسستنی دارد و این پیوند در دنیای معاصر نمود عینی‌تر و روشن‌تری پیدا کرده است. ارتباط هم به‌یقین از مفاهیم کلیدی و جدانشدنی از اطلاعات است. پیوند اطلاعات و ارتباطات با سیاست جغرافیایی و توجه به سیاست جغرافیایی با رویکرد اطلاعات و ارتباطات مسائل زیادی را روشن خواهد ساخت. نمونه‌های زیادی در این باره قابل ارائه است؛ برای مثال بحث جریان آزاد اطلاعات در کشورهای شمال (توسعه‌یافته) و معرفی شدن دولت‌های جنوب (جهان سوم) به عنوان مخالف جریان آزاد اطلاعات و درک حقیقت مسأله در این باره راهگشاست.

در اهمیت و نقش اطلاعات و ارتباطات در سیاست جغرافیایی (یا جغرافیای سیاسی به زعم دکتر آزاد)، شایسته است که این جمله از خود کتاب (ص ۱۶۴) استناد شود که از گزارش کمیسیون مک براید نقل شده است و به‌طور موجز اساس مسئله را نمایان می‌سازد، و آن این که ساختار اطلاعات تعیین کننده و عامل بقاء و دوام ملتهاست و آگاهی نسبت به این امر، فکر برقراری نظام نوبین اطلاعاتی و ارتباطی را در سطح جهان تقویت کرده است.

ژئوپولیتیک یکی از
موضوع‌های مورد بحث
در جغرافیای سیاسی
است و نه معادل آن

با توجه به‌واژه مرکب
ژئوپولیتیک بهتر
است مفهوم سیاست
جغرافیایی را برابر با آن
در فارسی به کار ببریم

و ارتباطات، و پیامدهای تحول در ارتباطات و اطلاعات مانند جهانی شدن است.

زمینه‌ها وجود دارد و کتاب مورد بحث از این منظر قابل تقدیر است.

* بخشی از اندیشه‌های دکتر اسدالله آزاد و گرایش‌های عرفانی ایشان در مقدمه کتاب «مبانی مرجع: فنون پرسش‌کاوی و پاسخ‌یابی» ترجمه و تدوین دکتر محمدحسین دیانی و دکتر عبدالحمید معرف‌زاده، نمود یافته است. خدمات والای این بزرگ‌مرد به جامعه کتابداری قابل چشم‌پوشی نیست. دانشجویان کتابداری بارها از نتایج زحمات ایشان سیراب شده‌اند و در کتاب‌های ترجمه شده توسط دکتر آزاد، با کمترین تلاش به نتایج مطالعات خارجی، دست یافته‌اند. ایشان در صفحه اهداء کتاب، صفاتی را به دکتر معتمدنژاد نسبت داده‌اند، که بسیاری از این صفات در مورد خود ایشان هم صادق است و همان‌طور که خود ایشان فرموده‌اند، استادان، کتابداران و دانشجویان کتابداری و علم اطلاعات هم امیدوارند وی دیرپاید تا از سر چشمه‌های فیاض ایشان، در خدمات علمی برخوردار شوند.

میزان وصول به اهداف تعیین شده

از آنجا که کتاب فاقد مقدمه و پیشگفتار است و هیچ‌گونه هدفی برای آن اعلام نشده است، متأسفانه در آخر کتاب هم نتیجه‌ای از مباحث مطرح شده گرفته نشده است، بنابراین هر کس ممکن است فرضیه‌ها و حدس‌هایی را در مورد کتاب مطرح کند. از جمله:

۱- تهیه متنی برای درس ژئوپولیتیک اطلاعات که در دوره دکتری کتابداری و علم اطلاعات ارائه می‌شود؛

۲- نشان دادن نقش سیاست جغرافیایی بر اطلاعات و ارتباطات و بالعکس (یعنی نقش اطلاعات و ارتباطات در تحولات جغرافیایی و سیاسی)؛

۳- رابطه اطلاعات و ارتباطات و سیاست جغرافیایی.

به دلایل پیش گفته، قضاوت در مورد میزان وصول به اهداف تعیین شده بسیار دشوار است، اما چنانچه قصد نویسندۀ محترم تهیه کتابی در زمینه ژئوپولیتیک اطلاعات (با توجه به عنوان چنین درسی در دوره دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی) باشد، می‌توان گفت در این کار چندان موفق نبوده است.

مخاطبان

هر چند احتمالاً این اثر برای دانشجویان دکتری نوشته شده، یک دیدگاه عام و کلی ارائه می‌کند و به نظر می‌رسد برای دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد و حتی تمام کسانی که علاقه‌مند به این موضوع باشند، مفید است.

محاسن

* افق جدیدی که در ابتدا و از عنوان این کتاب به ذهن می‌رسد و اتفاقاً جای خالی آن در بین منابع فارسی مشهود است، این است که در پژوهش‌های مربوط به اطلاعات و اطلاع‌رسانی (به خصوص در بعد نظری)، باید از محدوده و چارچوب تنگ فعلی بیرون آمد و بر ابعاد متفاوت این مسئله نظر انداخت، توجه به جنبه ژئوپولیتیکی اطلاعات افق روشنی از این‌گونه مطالعات در حوزه کتابداری و علم اطلاعات در ایران است.

* پیوستگی «اطلاعات و ارتباطات» در عنوان کتاب، جای بسی تأمل و خوشوقتی است. چنان‌که می‌دانید در تعدادی از دانشگاه‌های کشورهای توسعه‌یافته مانند فرانسه، عنوان حوزه کتابداری و علم اطلاعات در مفهوم «علوم اطلاعات و ارتباطات» نمود یافته و این مسئله در مدارک دکتری، دانش‌آموختگان این دانشگاه‌ها، درج شده است. در حقیقت اطلاعات و ارتباطات، پیوستگی بسیار زیادی با هم دارند و غیر قابل تفکیک هستند؛ به طوری که اطلاعات زمانی ارزش واقعی خود را پیدا می‌کند که در یک کانال ارتباطی جریان پیدا کند و از طرفی ارتباط و ارتباطات بدون اطلاعات از محتوا خالی می‌شود. علی‌رغم این پیوستگی روشن، در بین متون فارسی کمتر کتابی مفاهیم فوق را به این روشنی در کنار هم قرار داده است.

* این کتاب، اطلاعات جغرافیایی و سیاسی بسیار سودمندی را به زبان ساده بیان کرده است.

* نباید فراموش کرد که تدوین کتابی برای ژئوپولیتیک اطلاعات یا درس سیبرنتیک جرأت و جسارت زیادی می‌طلبد، چون کمتر منبعی در این

از آنجا که کتاب فاقد مقدمه و پیشگفتار است و هیچ‌گونه هدفی برای آن اعلام نشده است، متأسفانه در آخر کتاب هم نتیجه‌ای از مباحث مطرح شده گرفته نشده است

این کتاب، اطلاعات جغرافیایی و سیاسی بسیار سودمندی را به زبان ساده بیان کرده است

جای مبحث مهم
روزنامه‌نگاری جهانی
و نقش، وظایف،
مشکلات، خطرات،
اثرات روزنامه‌نگاران
جهانی در فرایند
جریان بین‌المللی
اطلاعات و جریان آزاد
اطلاعات در کتاب خالی
است

مباحثی که بایستی مطرح می‌شد

علی‌رغم مطالب خوبی که در ارتباط با رسانه‌هایی چون رادیو و تلویزیون و مطبوعات در کتاب آورده شده است، جای مبحث مهم روزنامه‌نگاری جهانی و نقش، وظایف، مشکلات، خطرات، اثرات و ... روزنامه‌نگاران جهانی در فرایند جریان بین‌المللی اطلاعات و جریان آزاد اطلاعات در کتاب خالی است. همچنین نقش دولت‌ها در سانسور آشکار و پنهان (خودسانسوری) نیز سزاوار توجه بیشتری از سوی نویسنده محترم می‌باشد.

مقایسه کتاب با سایر منابع مشابه

در زمینه ژئوپولیتیک به معنای عام کتاب‌های فارسی چندی وجود دارد، لیکن شاید به‌طور دقیق کتاب مشابهی در این حوزه به فارسی وجود نداشته باشد. اما در مقایسه کتاب حاضر که مباحثی را به ارتباطات اختصاص داده است با کتاب «نظریه‌های ارتباطات» اثر استیفن لیتل‌جان، ترجمه مرتضی نوربخش و اکبر میرحسینی (۱۳۸۴)، کتاب حاضر از بسیاری از نظریه‌های طرح شده در اثر لیتل‌جان محروم است. از سوی دیگر اکثر کتاب‌هایی که در این زمینه وجود دارند توسط غیر کتابداران نوشته شده‌اند و تنها کتابی که با

رویکرد کتابداری و اطلاع‌رسانی به این موضوع پرداخته است «کتاب جغرافیای سیاسی اطلاعات»، تالیف اشرفی ریزی و زهرا کاظم‌پور است.

مشکلات محتوایی کتاب

به نظر می‌رسد نویسنده محترم جغرافیای سیاسی را همان سیاست جغرافیایی یا ژئوپولیتیک دانسته و بر همین اساس مطالب را نگاشته یا گردآوری و سازمان‌دهی نموده است. نگاهی به فهرست مطالب کتاب به‌ویژه فصل‌های ۲، ۳ و ۴، نگرش نویسنده را به‌خوبی نشان می‌دهد.

از دیگر نقایص محتوایی اثر مورد بحث، تنظیم نامناسب محتویات کتاب است؛ که خود ناشی از گردهم آوردن اجباری مطالب پراکنده‌ای است که یا اصولاً متناسب با محتوای کتاب نیستند و یا به‌درستی در جای خود قرار نگرفته‌اند. برای نمونه با وجود پرداختن به مفهوم اطلاعات و ارتباطات، انواع ارتباط و اهمیت ارتباطات در فصل یک؛ مفهوم ارتباط و تعاریف آن در فصل‌های ۹، صفحه ۱۹۵ (در زیر سرفصل انواع ارتباط)، و فصل ۱۰، صفحات ۲۰۲، ۲۰۸ و ۲۱۱ تکرار شده است. عجیب این‌که در پاراگراف آخر صفحه ۲۱۱ یعنی

در خصوص مفهوم اطلاعات به منابع معتبر فارسی و انگلیسی استناد نشده است

همچنین فصل هشتم از کتاب «اطلاعات و ارتباطات جهانی»، تالیف حمید مولانا استفاد شده، ولی استنادی به آن نشده است و تنها در آخر این فصل به صورت پانویس اشاره‌ای کوچک به کتاب مذکور شده است

تقریباً در صفحات پایانی کتاب، پرسیده می‌شود: ارتباط چیست؟ تیترا «ارتباط چیست؟» که از ادغام نامناسب مطالب گوناگون کتاب ناشی می‌شود، وصله ناچوری به نظر می‌رسد و این مسئله را به ذهن خواننده تداعی می‌کند که آیا جای این سؤال آخر کتاب است؟ این مورد و موارد نظیر آن سیر طبیعی کتاب و حرکت از مفاهیم کلی به جزئی و خاص را خدشه‌دار کرده است. به‌طور کلی می‌توان گفت که یکدستی و هماهنگی ساختار تک‌تک فصل‌ها و ارتباط آنها با یکدیگر رعایت نشده است.

در خصوص مفهوم اطلاعات به منابع معتبر فارسی و انگلیسی استناد نشده است؛ به‌عنوان نمونه در تعاریف ارائه شده از اطلاعات و اطلاع‌شناسی، خبری از استناد به مقاله‌های دکتر عباس حری نیست و منابع استنادشده، منابع پایه و معتبر نیستند. بهتر بود در فصل یک، در تعریف اطلاعات، به‌تعاریف دقیق‌تری که در کتاب «جستجوی اطلاعات» اثر دونالد کیس (۲۰۰۵)، ارائه شده، استناد می‌شد.

ارائه مطالب تکراری در کتاب

اکثر فصل‌های کتاب، از نویسندگان دیگری است که نوشته‌های آنها در جاهای دیگر هم چاپ شده است. چند مورد از بخش‌های مختلف کتاب که قبلاً در جاهای دیگری (تنها در مجلات کتابداری) به‌صورت جداگانه منتشر شده‌اند، عبارتند از:

* مقاله «جهانی شدن و اطلاعات» در سال ۱۳۸۱ در فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، جلد ۵، شماره ۲، ص ۶۱-۶۸ چاپ شده است. همچنین مقاله‌های «جغرافیای فرار مغزها و تأثیر آن بر جریان اطلاعات» و «چشم‌اندازی برای ارتباطات و سیبرنتیک» نوشته محسن نوکاریزی و علی حسین قاسمی، ج ۵، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۱ در کتابداری و اطلاع‌رسانی.

* «بررسی فراگرد ارتباط در کتابخانه» مقاله‌ای است که دکتر آزاد با همکاری نرگس زندگی‌روان نوشته است و از مفاهیم آن در این کتاب استفاده شده است.

* «شمه‌ای از سیبرنتیک؛ نظریه اطلاعات و کاربرد آن در کتابداری و اطلاع‌رسانی» در فصلنامه کتاب، ۵۵، دوره چهاردهم، شماره سوم، پائیز ۱۳۸۲.

استناد بی استناد

قسمت‌هایی از کتاب در واقع خلاصه‌ای از برخی کتاب‌های مرتبط در این زمینه است؛ برای مثال قسمت «امیرالایسم یا جهان‌خواری خبری» در واقع برداشت خلاصه‌ای از کتاب «ژئوپولیتیک اطلاعات» اثر آنتونی اسمیت است. البته استفاده از این کتاب، تنها به این قسمت محدود نمی‌شود و در بخش‌های دیگر هم از مطالب این کتاب به‌وفور استفاده شده، با این وجود کمتر به این کتاب استناد شده است. همچنین فصل هشتم از کتاب «اطلاعات و ارتباطات جهانی»، تالیف حمید مولانا استفاد شده، ولی استنادی به آن نشده است و تنها در آخر این فصل به صورت پانویس اشاره‌ای کوچک به کتاب مذکور شده است.

به‌طور کلی می‌توان گفت که کتاب حاضر برگرفته از منابع دیگری است که قبلاً در این زمینه نوشته شده‌اند، اما متأسفانه کمتر به آنها استناد شده است. سرنوشت اسنادها معلوم نیست و مشخص نشده که از چه منابعی استفاده شده و چرا به آنها استنادی، داده نشده است؟ حتی تعدادی از فصول فهرست منابع و مآخذ ندارند.

معمولاً استناد صورت نگرفته و در مواردی هم که استناد شده، مانند صفحه ۹۰، در آخر مقاله صفحه ۹۳ در فهرست منابع آن فصل نیامده و در آخر کتاب هم جزو منابع ذکر نشده‌اند. نمونه‌ای دیگری که بدون استناد، مطالب زیادی از آن نقل شده است، صفحه ۱۳۰ به‌بعد کتاب است که از کتاب «ژئوپولیتیک اطلاعات» اخذ شده است. نمونه بارز جمله صفحه ۱۳۰ است که عیناً از صفحه ۲۳ کتاب اسمیت نقل شده است: «محبوس شدن در سوءتعبیر و سوءتفاهمات دیگران به منزله نوعی پژمردگی است و این سرنوشتی است که می‌تواند باعث پریشانی نه تنها یک فرد، بلکه ملت‌ها و فرهنگی شود (اسمیت، ص ۲۳). در اندک استنادهایی هم که در کتاب وجود دارد یکدستی در نگارش آنها رعایت نشده است و بالاخره این‌که در فصل اول و بیشتر فصل‌ها، فهرست منابع و مآخذ نیامده و در آخر کتاب در قسمت کتاب‌نامه هم اشاره‌ای به منبع جغرافیای سیاسی اطلاعات، تالیف اشرفی‌ریزی نشده است.

مسائل نگارشی و ویرایشی

* ایرادهای نگارشی و ویرایشی زیادی در متن

کتاب وجود دارد؛

* چارچوب صفحات و چاپ کتاب مشکل دارد؛
* منابع و مأخذ بسیار بد تنظیم و تدوین شده‌اند؛
* پانویس‌ها یکدست و هماهنگ نیستند و از اصول خاصی پیروی نمی‌کند؛

* اصل جدانویسی رعایت نشده است؛
* فصل‌های ۱۰ و ۱۱ به صورت نامناسبی ادغام شده، یعنی از صفحه ۲۰۷ فصل ده، می‌تواند یک مقاله مستقل باشد.

* کتاب فاقد نمایه است. یکی از معیارها ارزیابی منابع اطلاعاتی وجود نمایه است. این امر به خصوص در دنیای امروز اهمیت بیشتری پیدا کرده است. از سوی دیگر از آنجا که وجود نمایه‌های آخر کتابی بازایی محتوای آن را آسان می‌کند و رسالت ما کتابداران هم تسهیل بازایی اطلاعات است، حداقل خود کتابداران باید این موضوع را رعایت کنند.

* کتاب فاقد واژه‌نامه است. این در حالی است که معرفی مفاهیم و واژگان ژئوپولیتیک وجود یک واژه‌نامه را ضروری می‌سازد.

ضرورت توجه به کیفیت اطلاعات موجود در کتاب‌هایی از این دست، که احتمالاً توسط غیر کتابداران و متخصصان اطلاعات هم مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد، قطعی است؛ زیرا ممکن است دیگران راجع به دیگر نوشته‌های حوزه کتابداری هم قضاوت کنند.

عدم پیوستگی مطالب و ساختار نامناسب ارائه و گسترش موضوع

* طرح مباحث و فصل‌بندی کتاب از پیوستگی لازم برخوردار نبوده و از یک روند منطقی پیروی نمی‌کند، یعنی از یک ساختار نظام‌یافته و از کل به جزء برخوردار نیست. دسته‌بندی مفاهیم مطرح شده، شیوه ارائه آنها و گسترش موضوع مناسب نبوده است. روند گسترش موضوع باید به گونه‌ای باشد که با یک نگاه کلی و ابتدایی به مفهوم اطلاعات و ارتباطات شروع شده و در نهایت دیدگاه‌های اصلی کتاب درباره نگرش و رویکرد اصلی یعنی جغرافیای سیاسی از منظر اطلاعات و ارتباطات ارائه شود.

* در نگاه اول پراکندگی موضوعی قابل مشاهده

است. ارتباط بین مفاهیم گسترده مطرح در کتاب، شامل اطلاعات، ارتباطات، سبیرنتیک، جغرافیای سیاسی (سیاست جغرافیایی)، کاربرد نظریه اطلاعات در کتابداری و علم اطلاعات، فناوری اطلاعات و جهانی شدن، نظریه‌های جغرافیای سیاسی (سیاست جغرافیایی) و غیره، بسیار سخت به نظر می‌رسد. شاید بحث درباره هر یک از این مفاهیم به کتابی مجزا نیاز داشته باشد.

* فصل‌های ۹ و ۱۰ کتاب، از پیوستگی لازم با بقیه مباحث برخوردار نیستند؛ بهتر بود در فصل هشتم و بعد از یک نتیجه‌گیری کلی مباحث به‌تمام می‌رسید. به نظر می‌رسد فصل‌های ۹ و ۱۰، صرفاً به قطر کتاب افزوده‌اند. در صفحات ۱۹۱، ۱۹۸ و ۲۰۹ تعریف مفهوم سبیرنتیک تکرار شده است. از کتابی که موضوع آن چیز دیگری است، این امر پذیرفتنی نیست.

* به خاطر این که در زبان‌های اروپایی یا به وسیله آندره آمپر، فیزیکدان معروف فرانسوی، علم سبیرنتیک به معنای حکومت و شعبه‌ای از علم سیاست به کار رفته، افزودن یک فصل از کتاب به این موضوع قابل توجیه نیست.

* بیشتر مطالب متن کتاب گردآوری - بدون سازماندهی - است تا تألیف، و جا دارد در طرز نوشتن اسامی افراد بر روی کتاب‌ها دقت و انصاف رعایت شود.

* پیوندی مناسب بین موضوعات وجود ندارد، برای مثال در فصل ۵ که بحث «جهانی‌شدن و اطلاعات» مطرح می‌شود؛ هر چند مباحث خوبی در این خصوص مطرح شده، اما حتی یک‌بار هم به تغییر ژئوپولیتیکی جهان اشاره نشده و همچنین رویکرد جغرافیای سیاسی (سیاست جغرافیایی)، به اطلاعات مورد غفلت واقع شده است. البته این مشکل از مقاله مذکور نیست، بلکه به نبود ارتباط و پیوند مناسب بین آن با مباحث دیگر کتاب مربوط می‌شود.

پی‌نوشت‌ها:

1. bigdeli_zahed@yahoo.co.in
2. ghaidari@yahoo.com
3. Geopolitics
4. Political geography
5. Looking for Information

طرح مباحث و فصل‌بندی کتاب از پیوستگی لازم برخوردار نبوده و از یک روند منطقی پیروی نمی‌کند